

نقش پیکره‌های زبانی در فرهنگ‌نگاری

نعمت سلمان اصل ©

دانشجوی رشته آموزش زبان روسی، مقطع دکتری، دانشگاه تهران،

تهران، ایران

s.salmanasl@mail.ru

دکتر علیرضا ولی پور

استاد گروه زبان روسی، دانشگاه تهران،

تهران، ایران

alreva@ut.ac.ir

واژه‌های کلیدی: فرهنگ‌نگاری، پیکره زبانی، زبان‌شناسی پیکره‌ای.

مردم سرزمین‌های مختلف از دیرباز و حتی پیش از میلاد مسیح به فرهنگ‌نویسی و ثبت واژگان و لغات زبان خود و زبان‌های دیگر می‌پرداخته‌اند؛ اما تاریخ فرهنگ‌نگاری و لغت‌نامه‌نویسی در ایران از قرن‌ها پیش و با نگارش و تدوین کتاب‌هایی چون لغتنامه ابوحفص سغدی و لغت فرس اسدی توسی آغاز شده و تا به امروز همچنان ادامه یافته است. [رضایی، ۱۳۸۸: ۱۸۳]

در گذشته این امر به صورت دستی و طی سالیان دراز انجام می‌شد، به همین دلیل نگارش فرهنگ لغت با سختی‌های فراوانی همراه بود. محققان با کمک برگه‌هایی اطلاعات لازم را جمع‌آوری و سپس فرهنگ لغت را تدوین می‌کرده‌اند. در زمره چنین فرهنگ‌هایی، مفصل‌ترین و جامع‌ترین فرهنگ لغت فارسی تا به امروز، لغت‌نامه دهخداست. وی پس از آشنایی با زبان فرانسه و فرهنگ بزرگ لاروس به تألیف دائرةالمعارف خود مبادرت کرد؛ اما از آنجایی که این لغت‌نامه حتی پس از فوت وی، طی سالیانی بسیار و توسط اشخاص مختلفی گردآوری و تألیف شده بود و همچنین برای تدوین آن شیوه‌نامه مشخصی وجود نداشت، نقایص و کاستی‌های زیادی داشت و دارد. [صادقی، ۱۳۸۸: ۲].

انسان همواره تلاش کرده امور خود را به ساده‌ترین شکل ممکن انجام دهد. این خواست بشر با اختراع رایانه در برخی زمینه‌ها محقق شد؛ از جمله در زمینه زبان‌شناسی، غلط‌یابی املائی و دستوری و همچنین فرهنگ‌نگاری.

اما اختراع رایانه به‌تنهایی نمی‌توانست به فرهنگ‌نگاری کمک شایانی بکند. زمینه‌ای دیگر با عنوان زبان‌شناسی پیکره‌ای که در دهه ۶۰ قرن گذشته در دانشگاه براون آمریکا توسط وینتروپ نلسون فرانسیس^۱ و هنری کوچرا^۲ پا به عرصه وجود گذاشت نیز ضروری و لازم است [چیرنیکوا، ۲۰۱۲: ۸۳].

زبان‌شناسی پیکره‌ای یکی از شاخه‌های نو در زبان‌شناسی است که توانسته پیشرفت قابل توجهی در سال‌های اخیر داشته باشد و جایگاه برجسته‌ای را در پژوهش‌های زبان‌شناختی به دست آورد و این امر را وامدار پیشرفت فناوری اطلاعات و رایانه است. همچنین ظهور انواع فناوری‌های رایانه‌ای و پیدایش ابزارهای الکترونیکی در زمینه جمع‌آوری، ذخیره و پردازش داده‌های زبانی باعث شده است تا پیکره‌های زبانی در سطوح جدیدی شکوفا شوند و نقش بسیار مهمی را در حل انواع مسائل زبان‌شناختی ایفا کنند. پیکره‌ها در گذشته به‌صورت فیش و برگه‌هایی که حاوی اطلاعات زبانی بودند، وجود داشتند و بر همین مبنا نیز تعریفی داشتند که با آنچه ما امروزه از پیکره‌ها می‌دانیم متفاوت است. امروزه تعریف پیکره‌های زبانی بدون استفاده از رایانه و ابزارهای آن قابل تصور نیست.

پیکره‌های زبانی یا متنی کاربردهای بسیاری دارند، از جمله در زمینه نگارش فرهنگ‌های لغت یک-زبانه یا چندزبانه. یکی از روش‌های مهم برای تدوین فرهنگ لغت استفاده از پیکره‌های زبانی بوده است، اما با این حال حتی تا پس از اختراع رایانه در دهه ۸۰ میلادی زبان‌شناسان به ارتباط این دو رشته و کمک شایانی که پیکره‌ها می‌توانستند به فرهنگ‌نگاری کنند، توجه نمی‌کردند. همچنان در ایران عزیزمان و با گذشت سال‌ها از لزوم استفاده از پیکره‌ها، غفلت شده است که دلایل آن مسائل بسیار متنوعی می‌تواند باشد: از جمله ناآگاهی محققان نسبت به ماهیت زبان‌شناسی پیکره‌ای و پیکره‌های زبانی، نبود پیکره‌هایی که تا حد لزوم جامع و کامل باشند، نبود پیکره‌های مناسب رایگان و قابل دسترس که خود این مسئله جای تأسف دارد.

یکی از روش‌هایی که می‌تواند به درک عمیق‌تر مطالب کمک کند، توضیح مفاهیم و اصطلاحات بنیادی و ابتدایی و همچنین جزئیات آن‌ها است. از آنجایی که پیکره‌ها همچنان جزو نمونه‌هایی هستند که سؤالات و نکات مبهم بسیاری را برای افرادی که عنوان آن را می‌شنوند یا می‌خوانند به همراه دارد، ما در این تحقیق در وهله اول ماهیت پیکره‌ها، انواع آن‌ها، مفاهیمی که در زبان‌شناسی پیکره‌ای و رایانشی استفاده می‌شوند^۳، همچنین کاربردهایی را که برای پیکره‌ها فرض شده است، به تفصیل تشریح می‌کنیم.

امروزه نیاز به تدوین فرهنگ‌های لغت مختلف در زمینه‌های مختلف و برای زبان‌های مختلف به‌شدت احساس می‌شود. مؤلفان بسیاری تلاش کرده‌اند تا بخشی از این نیاز را با تألیف لغتنامه‌های

^۱. Winthrop Nelson Francis

^۲. Henry Kucera

^۳. زبان‌شناسی پیکره‌ای و رایانشی در زمینه‌های بسیاری در هم تنیده شده‌اند و کاربردشان بدون یکدیگر امکان پذیر نیست. از این‌رو با ذکر تعاریفی که به فهم بیشتر پیکره‌ها کمک می‌کند، سعی می‌شود تا حد نیاز اطلاعات لازم برای درک ارتباط مطالب این مقاله در اختیار خواننده قرار بگیرد.

تخصصی (عمدتاً دو و یا چندزبانه) برطرف کنند؛ اما با مراجعه به این فرهنگ‌ها متوجه می‌شویم که گویی اصول تدوین و تألیف فرهنگ لغت به دست فراموشی سپرده شده است. شاهد این سخن می‌تواند بسیاری از نقدهای موجود دربارهٔ این نوع فرهنگ‌ها باشد. البته روی سخن با نویسندگان لغت‌نامه‌هایی نیست که در چندین و چند هزار مدخل اشتباهاتی اندک و قابل اغماض دارند. انوری در سخنرانی خود در زمینهٔ فرهنگ‌نگاری می‌گوید: فرهنگ‌نگاری از مشاغلی است که جامعه آن‌چنان‌که باید و شاید قدر آن را نمی‌داند. دکتر ساموئل جانسون فرهنگ‌نویس معروف انگلیسی گفته است: «چشم‌داشت هر نویسنده‌ای جلب ستایش مردم است ولی دل‌خوشی فرهنگ‌نویس گریز از سرزنش است و تازه آنان که این پاداش منفی را نصیب دارند، انگشت‌شمارند»^۱. منظور ما فرهنگ‌هایی است که در مقالاتی چون *بلشوی فرهنگ‌نویسی* [هاشمی میناباد، ۱۳۷۰] و *نارسایی‌های لغت‌نامه‌های روسی به فارسی چاپ ایران* [ولی پور، ۱۳۸۳] از آن‌ها یاد می‌شود. به همین دلیل در قسمت بعد به تعریف فرهنگ لغت و فرهنگ‌نگاری، اصول لازم برای نگارش فرهنگ‌ها، انواع آن‌ها و برخی مسائل دیگر می‌پردازیم.

پیکره‌های متنی، زوایا و معانی را که به‌راحتی می‌توانند از نظر مؤلف مغفول بمانند، به وی نشان می‌دهند و حتی گاهی می‌توانند معانی را که برای لغتی فرض شده ولی مؤلف از آن بی‌اطلاع است، برای وی نمایان کنند.

درنهایت، در پایان مقاله به پاسخ این سؤالات می‌رسیم: دسته‌بندی پیکره‌های زبانی و لغت‌نامه‌ها چه ارتباطی می‌توانند با یکدیگر داشته باشند؟ نقش پیکره‌ها در نگارش لغت‌نامه‌ها تا چه اندازه‌ای لازم و مورد نیاز است؟ و نسل بعدی لغت‌نامه‌ها به چه صورتی خواهد بود؟

ما در این تحقیق ابتدا به‌صورت کتابخانه‌ای و با استفاده از کتب و مقالات علمی در زمینه‌های مرتبط با این دو رشته و سپس با استفاده از نظرات نویسندگان مقاله سعی کردیم تا به‌صورت کاربردی و راهبردی نقش پیکره‌ها را در فرهنگ‌نگاری و همچنین تأثیر رایانه را در آیندهٔ پیکره‌ها و فرهنگ‌نویسی برای خوانندگان آشکار کنیم.

References

منابع

۱. انوری، حسن. (۱۳۸۸). «درس گفتارهای فرهنگ‌نگاری: کلیات تعریف‌نگاری». نامه فرهنگستان. شماره ۲. ص ۱۵۷-۱۶۷.
۲. رضایی، سیده نرگس. (۱۳۸۸). «معرفی و نقد اصول فرهنگ‌نویسی در انجمن آرای ناصری». دانشکده ادبیات و علوم انسانی (باهر کرمان). شماره ۲۶ (پیاپی ۲۳). ص ۱۸۳-۲۰۲.
۳. صادقی، علی‌اشرف. (۱۳۸۸). «شیوه‌های فرهنگ‌نویسی در لغت‌نامهٔ دهخدا». نامه فرهنگستان. شماره ۲. ص ۲-۳۹.

^۱ انوری، ۱۳۸۸، ص ۱۵۷.

۴. ولی‌پور، علیرضا. (۱۳۸۳). «نارسایی‌های لغت‌نامه‌های روسی به فارسی چاپ ایران». پژوهش زبان‌های خارجی. شماره ۲۲. ص ۱۱۹-۱۳۸.
۵. هاشمی میناباد، حسن. (۱۳۷۰). «بلیشوی فرهنگ‌نویسی (پیرامون دو فرهنگ لغت جدید الانتشار)». *ادبستان فرهنگ و هنر*. شماره ۲۱. ص ۱۸-۲۱.
6. Francis, W.N. and H Kucera. (1964). **Manual of Information to Accompany "A Standard Sample of Present Day Edited American English, for Use with Digital Computers"** (revised 1979), Providence, RI; Department of Linguistics, Brown University.
7. Чернякова Т.А. (2012). «Обучение иностранному языку на основе лингвистического корпуса». Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. ст. 82-85.